

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО- ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Вілков Вячеслав Юрійович,
кандидат філософських наук, доцент

У статті запропоновано аналіз інтерпретацій сенсів-значень понять «національна ідея» та «українська національна ідея», подано характеристику ряду основних фундаментальних проблем національно-державного будівництва в Україні.

Ключові слова: національна ідея, українська національна ідея, національно-державне будівництво, націоналізм, патріотизм.

Vilkov Vyacheslav

UKRAINIAN NATIONAL IDEA AND THE TOPICAL ISSUES OF NATION-STATE BUILDING IN UKRAINE

The article analyses the interpretations of the notion of «national idea» and «Ukrainian national idea», offers the characteristics of a number of core fundamental issues of nation-state building in Ukraine.

Keywords: national idea, Ukrainian national idea, nation-state building, nationalism, patriotism.

Аналізуючи процеси та перспективи нинішнього етапу демократичного поступу українського суспільства та державності, відразу зазначимо, що соціально- та політико-філософські уявлення про націю (як етнокультурну або громадянську спільноту) та оптимальні форми її політичної інституціоналізації (унітарна або федеративна держава) протягом останніх століть ставали впливовими теоретичними моделями, так само як ідеологемами, а нерідко й світоглядом, які були та залишаються визначальним чинником і створення передумов, і сталого розвитку сучасного типу суспільства – демократичного й національного.

А для України періоду її пострадянської незалежності та демократичних перетворень одним із найфундаментальніших завдань є визначення соціально-політичних та етнонаціональних пріоритетів державотворення, необхідних для цього ідейних, ціннісних і політико-правових засад загальнонаціональної консолідації суспільства.

Як відомо, сукупність таких пріоритетів змістовно була сконцентрована у понятті «національна ідея», сенс-значення якого, окрім утворення ідеологічного та психологічного складників масової свідомості, так чи інакше формують ідейні приписи для законодавчої діяльності, визначають конкретно-історичну дієздатність нормативно-правових актів (особливо Конституції) держави. Так само, як і спрямованість та характер діяльності її інститутів, лідерів, ЗМІ, політичних партій та громадських організацій у країні тощо.

Головною метою дослідження є аналіз та теоретичне узагальнення найбільш поширених інтерпретацій концепту «українська національна ідея», і в цьому контексті – висвітлення та оцінка основних проблем сучасного національно-державного будівництва в Україні.

Тут лише нагадаємо, що і гідних, і сумних зразків «національних ідей» у політичній думці та історії чимало. Такими «ідеями» або головними цілями буття окремих націй, а також міралами/

критеріями їх життєздатності проголошувалися, а державами і політиками гуманно або, навпаки, насильно втілювалися концепти та ідеологеми: «світове панування», «історичний реванш», «цивілізаційна місія» (нести відсталим народам «істинну віру», «просвітництво», «технічні блага», «демократію»), «процвітання», «мир і гармонійне співіснування», «культурна самобутність і самоізоляція», «опора на власні сили», «жертвенне страждання в ім'я самовдосконалення людства», «збереження російського світу» тощо.

Зрозуміло, що подібних формул «національної ідеї» було і буде ще багато, а в контексті зазначеного можна стверджувати, що категорія «національна ідея» не лише змістовно історично мінлива. Вона також – полісемантичний інструментарій багатьох гуманітарних наук. Тому в сучасних наукових публікаціях феномен і поняття національної ідеї (у тому числі «української») отримують різну інтерпретацію.

Зокрема, (найбільш поширена точка зору) національну ідею за її суттю і роллю концептуально розуміють і визначають як реальність психологічну. Появу, сутність і особливості безпосередньо відносять до феноменів соціально-психологічних (національного характеру, психології, свідомості, самосвідомості, ментальності, специфіки світогляду).

Так, спираючись на роздуми М. Грушевського (який наголошував, що національна ідея – це «могутній інстинкт національного будівництва») чи М. Бердяєва (який наполягав: «Великий самообман – бажати творити поза національним») або твердження М. Бубера (який констатував: «Ми говоримо про національну ідею, коли якийсь народ помічає свою єдність, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення та розвиток, свою долю та призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі») фактично знайшли теоретичне підґрунтя такі тлумачення національної ідеї українськими дослідниками, що нерідко доводять – сама національна ідея та її сут-

ність значною мірою «зумовлені національним інтересом», «пов'язані з національною психологією та свідомістю». А їхні визначення «національної ідеї» рекомендують розуміти її як: «певний комплекс вірувань, національного світобачення і розуміння, своєрідний духовно-інтелектуальний потенціал нації, людини»; «стійкі колективні уявлення», «збуджуючий фермент оновлення суспільства», а також «стихийний процес боротьби за збереження своєї етнічної особи»; «форму державного самоусвідомлення народу, показник того, як народ розуміє себе, своє місце і роль у світі»; «ступінь усвідомлення нацією, народом власної значущості, сили, ваги, потреби в тому, щоб її поважали і з нею рахувалися інші»; «імператив свідомості й чину» нації, «смісловиттєвий чинник національного розвитку»; «концентрований вираз національно-патріотичного фактору», він «є соціально-політичним, морально-етичним та психологічним феноменом народного буття, менталітетом народу, що згуртовує його в єдине ціле» [див., наприклад: 6, 623-629].

Водночас, незважаючи на ідеологічно-психологічні та політичні мобілізаційні переваги, психологізаторський підхід в інтерпретації національної ідеї має істотні недоліки, які полягають у тому, що навіть його впливові прихильники в теорії неминуче схиляються до дихотомії або протиставлення один одному матеріальних, політико-інституціональних і духовних процесів та детермінант. Роблять національну ідею надбанням і атрибутом виключно духовного світу, а то й ірраціонально-вольової його складової. Віддають винятковий пріоритет в історичній логіці націогенезу й національно-державного будівництва лише ментальним чинникам [див.: 7, 15].

У низці трактувань національна ідея визнається головним «критерієм життя» національної спільноти або зводиться до набору цілей та функцій моделювання і проектування її майбутнього, алгоритмів чи зразків культурної та художньої творчості. Ось, зокрема, дефініція, згідно з якою «національна ідея» – це

«політичний проект майбутнього нації», а «українська національна ідея» «полягає у збереженні традиційних духовних цінностей, захисті національного буття, його історії та культури, обстоюванні традиційної релігії, національної держави, родини та власності» [2, 388-389].

Між тим, суттєвий теоретико-методологічний мінус уже такого концепту національної ідеї полягає насамперед у тому, що в ньому ототожнюється проект на складова ідеологеми національної життєдіяльності або національної самосвідомості з ними в цілому. А тому може бути цілком доречним припущення, що більш науково-теоретично доцільно (що в історії неодноразово практично апробовано), замість частково міфологізованого поняття та ідеологеми «національна ідея», оперувати поняттям «національна стратегія». Переваги останнього якраз і полягають у деромантизації дослідного підходу, через що він, хоча і втрачає багато чого зі свого важливого етносимволічного, екзистенціального впливу, але набуває програмної визначеності й однозначності. Бо саме поняття «стратегія» на рівні національно-державному є політико-технологічним. Воно орієнтує на конкретні цілі, завдання, часові межі, ресурси, напрямки і дії виконавців, робить наочним і таким, що дає реальну можливість вимірювати очікувані результати; припускає конкретне створення урядових програм, дії владних державних посадовців та органів, має конституційне або нормативно-правове забезпечення, а не залишається на рівні споглядання, та ще у світі трансцендентних і трансцендентальних понять чи «сутностей».

Безсумнівно, з історичної та історико-філософської точок зору можна визнати, що в українській філософській традиції важливу роль грає підхід, згідно з яким «національна ідея» і особливо «українська національна ідея» безпосередньо пов'язані з багатовіковим прагненням українців до національно-державної самостійності, з цілями і завданнями їхньої боротьби за неї. Через це українську національну ідею нерідко

ототожнюють з державницькою ідеєю, роблять їх синонімічними. Крім того, фактично визнають чи проголошують «ідею своєї держави» «ідеєю *fix*» українців «на всі майбутні віки». Її генезис починають ще від «Велесової книги» і «Літопису Аскольда» і проводять розгортання крізь століття до наших днів [див., зокрема: 4, 26-328].

Але, серед принципових мінусів вище окресленого походу – явний телеологізм. Згідно з його приписами, розвиток української політичної думки, свідомості й самосвідомості – не більше, ніж поява, збагачення і зростання масштабів впливу однієї – державницької – ідеї. А політична історія України уявляється лише наслідком процесу матеріалізації національної ідеї, боротьби за національну незалежність. Проте все ж «ідея української державності» має свою власну історію, періодизацію у розвитку, варіанти наукової та ідеологічної інтерпретації, які не збігаються з історією «української національної ідеї». Та й самі ці ідеї не тотожні. Так само, як нетотожні ідеологеми і дії щодо реалізації «права на національне самовизначення», з одного боку, та процеси національного і національно-державного будівництва – з іншого.

Що ж до першого, то українська національна державність проголошена і практично облаштовується чверть століття. Таким чином, «українська національна ідея», що була виключно орієнтована на мету утворення незалежної держави, майже вичерпана.

Проте за цей період часу як світосистема, а з нею – й існування національних спільнот і держав опинилися вже в нових умовах. Тепер кожна національна культурна самобутність і політична незалежність, державність і суверенітет (тобто нація як суб'єкт культури і політики) випробовуються на життєздатність вже не в межах парадигми реалізації «права нації на самовизначення» або «відродження», а в боротьбі з такими численними викликами як: економічна, політична, військова та фінансово-валютна глобалізація (прес жорстких вимог і обмежень з боку багатьох різно-

рівневих утворень, міжнародних організацій та інституцій, таких як ТНК, ЄС, НАТО, СОТ, МВФ, ТС, Євразійський союз, ОДКБ і т.д. і т.п.), а також глобалізація інформаційних мереж (Інтернет), так звані нові ЗМІ, освітніх систем тощо; втрата більшістю країн світу (через неможливість створення або володіння власною ядерною зброєю як дієвим засобом самозахисту, упередження військового нападу) військово-політичного суверенітету (про що, наприклад, відкрито заявляє Ю. Габермас навіть стосовно ФРН); інтенсивна регіональна і світова міграція, сепаратистські та іредентистські рухи, наростання внутрішнього і глобального мультикультуралізму і мультиконфесіональності, поява одночасної, але множинної національної ідентичності.

І цю низку світових фундаментальних новацій та викликів нової доби для національного буття можна продовжити.

Крім цього, треба особливо підкреслити, що у плані реалізації сучасної стратегії національного та національно-державного будівництва в Україні (що можна формульно означити як «національна ідея») виявляється вкрай актуальними низка фундаментальних проблем.

По-перше, це проблема суб'єктності та громадянських функцій «національної ідеї». Чи повинна вона бути атрибутом вірувань, екзистенційних/смыслових установок, політичних переконань і навіть набувати статусу державної ідеології? Так було з комуністичною ідеєю в СРСР і неприпустимо в умовах демократичної політичної системи.

Або ж пошуки формули національної ідеї, її насичення конкретним змістом слід залишити для вільних пошуків філософів і політиків, мрій поетів і митців? Бо в іншому випадку – випадку перетворення політичними силами та бюрократичним апаратом національної ідеї на офіційну/державну ідеологію – це прямий крок до тоталітаризму в політичній системі і духовній сфері та утворення атмосфери для придушення інакомислення й усунення/ліквідації «різнобарв'я суспільно-політичної думки».

По-друге, це проблема, яка пов'язана з відповіддю на питання про те, якою має бути нація та першооснова національної спільності українців? Суто етнічною, гомогенною етнокультурною? Чи українська нація може консолідуватися як спільність та спільнота громадянсько-політична?

Згідно з першим варіантом, українська національна спільнота може і має бути об'єднана виключно спільністю одного, історично і кількісно переважаючого етносу. А національна держава, особливо в праворадикальних інтерпретаціях адептів такого підходу, – це насамперед інститут, що володіє внутрішнім і зовнішнім суверенітетом, монополією на всі органи і ресурси влади у країні в інтересах та на благо, головним чином, етнічної більшості. У межах такої точки зору націю створює, зберігає і розвиває як єдине ціле уніфікованість у мові, культурі, традиціях, звичаях, ментальності, ідентичності, історичній пам'яті, релігійних віруваннях, символах і героях; міфологеми про спільність історичної долі і батьківщини. Крім того, виходячи з такого концептуального сприйняття або розуміння «світу націй», природи національних утворень нерідко допускається, а то і пропагується потреба в етнічному націоналізмі («любові до нації»). Він вважається необхідною ідеологією та світоглядною системою для всього населення країни (а за визначенням Е. Сміта, може називатися і грати роль «політичної релігії» або «релігії народу»).

Відповідно до іншого варіанту чи теоретичної моделі, так само як ідеологеми, громадяни України можуть і повинні бути спільністю політичною, тобто являти собою так звану «політичну націю». В інших термінах – «громадянську націю». Загально визнано, що в основі її національно-консолідуючих зв'язків лежать політико-правові норми й інститути сучасної демократії, народженої ще Французькою та Американською революціями. А якщо лаконічно (за формулою англійського дослідника націоналізму Джона Бройї), «нація означає не більше, ніж об'єднання громадян», для яких «значення мають політичні права, а не культурна ідентифікація» [1, 225].

Безсумнівно, українські інтелектуали та політики вже усвідомлюють початок нової суспільно-історичної епохи для співтовариства громадян та державної стабільності в Україні. Що рівнозначно – погоджуються з необхідністю оновлення змістовної, психологічної та політико-ідеологічної складових української національної ідеї (концепту національної спільності), як стрижня теоретичної моделі та політичної стратегії нації- та державотворення в країні. А в процесі пошуку смислового конструкту та ідеологеми загальнополітичного й загальногромадянського консенсусу, що забезпечували б демократичну трансформацію ментальності основних груп населення в Україні, а також для реалізації можливостей та стратегії європейської інтеграції, багатьма вченими та політиками була проголошена ідея – формування «української політичної нації».

Загалом, за останні 10–15 років у країні відбулася радикальна зміна ідеологічних парадигм та відповідних їм світоглядних установок. І коли навіть ще в період 80–90-х рр. минулого століття ідейно панувала культурологічна за її концептуальною та світоглядною природою ідеологема т. зв. «національного відродження», гарантом і кінцевою політичною метою якої передбачалася національна, як державна, незалежність та відповідна – особливо гуманітарна – політика для її етнокультурного забезпечення (іноді з проголошенням радикальних гасел інтегрального націоналізму деякими суб'єктами українського політичного процесу), то на початку XXI ст. вже був заявлений інноваційний суспільно-політичний проект – створення в Україні політичної нації.

Якщо лаконічно, то фактично науковці та політики почали визнавати, що така, явно не суто культурологічна чи культурницька (а відповідно до наукової класифікації – етніцистська або етносимволістська) за її природою ідея/ідеологема національного будівництва і розвитку українського суспільства має стати фундаментом для його демократичної та гармонізуючої перспективи. Бо

вона «здатна задовольнити загальноукраїнський інтерес». А саме: «творення своєрідного громадянського суспільства», досягнення «злагоди у спільному всеукраїнському домі», дієва стимуляція до «толерантності між українським етносом і етнічними меншинами» [8, 190].

По суті, створення політичної (тобто громадянської) нації передбачає реальний політичний і правовий суверенітет народу, формально республіканську форму правління, торжество конституціоналізму, рівність і недоторканність прав і свобод громадян незалежно від етнічної (мовної, расової, конфесійної, культурної тощо) належності груп та індивідів, спільність політичної культури, надетнічну солідарність, активне і розвинене громадянське суспільство. У ролі ж базової ідеології, стрижнем політичної лояльності та культури, домінантою політичної свідомості у такої національної спільноти визнається громадянський («республіканський» – Ю. Габермас) патріотизм (зрозумілий як «любов до Вітчизни», до своєї республіки як суверенного союзу громадян). По суті, згідно з такою теоретичною моделлю та ідеологемою, першорядним для буття нації як спільності та спільноти є спільність політичної, а не етнічної культури. А національна ідентичність має базуватися на наявності та перевагах «рівноправного громадянського союзу і соціального партнерства». При цьому допускаються й нормативно-правово гарантуються різні прояви та інституційні форми мультикультуралізму, впроваджуються стимули для етнокультурної толерантності та взаємних (міжетнічних) поступок.

Так, на думку Ю. Габермаса, культурний компроміс задля досягнення загальногромадянської згоди («запровадження мультикультурного громадянства») має будуватися на розмежуванні політичної й етнічних культур, а також на впровадженні системи, що гарантує правову рівність суб'єктів мультикультурного суспільства. «Якщо, проте, різним культурним спільнотам і різним етнічним і релігійним субкультурам до-

водиться уживатися разом і на рівних взаємодіяти в межах єдиного політичного співтовариства, – стверджує німецький філософ, – то культура більшості буде вимушена пожертвувати своєю історичною прерогативою, аби визначити офіційні стосунки в межах тієї генералізованої політичної культури, яку мають поділяти всі громадяни, незалежно від їх походження і способу життя. Культура більшості має бути чітко відокремлена від політичної культури, яку, слід чекати, приймуть усі. Рівень політичної культури, що поділяється всіма, необхідно жорстко відмежовувати від рівня субкультури і дополітичних ідентичностей (включаючи субкультуру та ідентичність більшості), які заслуговують на рівний захист лише в тому випадку, якщо самі обстоюють конституційні принципи (згідно з трактуванням останніх у межах даної конкретної політичної культури)» [9, 374].

У свою чергу, на переконання сучасного канадського науковця, адепта неолібералізму В. Кимлічки, який від самого початку відкинув ідею, що «державна належить виключно домінуючій національній групі», національні рухи, різноманітні націоналізми національних меншин, у тому числі у країнах західної демократії, – це очевидна реакція на процес неліберального націєбудівництва, тоді як «вимоги груп меншин треба розуміти у зв'язку з побудовою нації більшістю і як відповідь на таку побудову». Крім того, «національні меншини повинні мати такі самі *prima facie* (на перший погляд) вимоги щодо засобів побудови нації, як і домінуюча нація». А сучасне кредо в «національному питанні» у ліберальних демократіях має перш за все полягати в тому, що основою розв'язання всіх міжетнічних проблем багатонаціональних держав повинен бути нормативний припис співсуспільної демократії, конкретною формулою якого є те, що «будь-яка національна група, яка бере участь у проекті побудови нації, мусить поважати право інших націй, що підпадають під юрисдикцію даної групи» [3, 127, 134-114].

В. Кимлічка зазначає, що заходи, необхідні для «захисту культур національних меншин у багатонаціональних державах від економічних чи політичних рішень культур більшості», можуть мати різні форми. Меншини повністю справедливо «можуть потребувати права самоврядування або права вето на певні рішення стосовно мови та культури і можуть потребувати обмеження руху мігрантів та іммігрантів на своїх землях». До таких «диференційованих прав» відносяться і ті, що вже реально проголошені та інституційно запроваджуються у країнах «багатонаціональних ліберальних демократій»: «ведення державної освіти та урядової служби мовою національних меншин», «схвалення форми федералізму, так що національні меншини» можуть «формувати більшість в одній зі складових частин федерального об'єднання (штату, провінції чи округу)» [3, 144-146].

Коротко ж універсальні приписи-рекомендації, що мають бути стрижнем сучасного ліберально-демократичного підходу, проголошують: «ліберальна справедливість не може прийняти жодного з таких прав, які дають можливість одній із груп пригноблювати чи експлуатувати інші»; а «ліберальні погляди вимагають свободи у межах групи меншин і рівності між групами меншин і більшості» [3, 145].

Ще одна традиційно болюча й постійно конфронтаційна проблема, що актуалізована нині, – це питання щодо того, якою має бути форма державно устрою в Україні? Унітарна чи федеративна? І в цьому випадку, незважаючи на світові ідейні напрацювання та рекомендації західних політиків та науковців, величезний практичний досвід і його осмислення, відповідь на поставлене питання стосовно до реалій України залишається не визначеною, конфліктною і заідеологізованою. Хоча, як відомо, багато з найбільш економічно розвинених і демократичних держав світу мають федеративний устрій, а теоретики відносять національні спільності таких держав до розряду політичних, громадянських, а не етнічних (культурних) націй.

Зокрема, В. Кимлічка констатує: «...Вимоги територіально сконцентрованих національних меншин у країнах Центральної та Східної Європи схожі на вимоги національних меншин на Заході, і здається логічним, що мають бути застосовані одні й ті ж принципи для їх оцінки. Згідно з цими принципами, демократичні країни повинні прийняти вимоги національних меншин про національне визнання й національну автономію так, щоб вони мали змогу утвердити себе як життєздатні й функціонуючі соціетальні культури з державними установами, робочою мовою яких була б рідна мова цих меншин. ...Якщо федералізм працює на забезпечення миру, демократії, свободи й процвітання у таких багатонаціональних державах, як Іспанія, Канада, Бельгія, Велика Британія та Швейцарія, то чому б йому не працювати в Росії, Македонії чи Україні?». А загалом, загальна політико-ідеологічна ситуація стала такою, що «нині більшість багатонаціональних західних країн зрозуміли непродуктивність спроб придушити націоналізми меншин і вбачають у федералізмі шлях до стабілізації багатонаціональних держав. Можливо, країни Центральної та Східної Європи поступово також поділять таке розуміння» [3, 134-135].

Водночас, головною причиною побоювання ідей федералізму у країнах Східної Європи є, на думку В. Кимлічки, те, що «багато національних меншин у Центральній і Східній Європі є потенційно ірредентистськими. У цьому полягає досить істотна відмінність від національних меншин у Західній Європі, більшість із яких не має сусідніх держав, де жили б люди такої самої національності та до яких вони могли б приєднатися або з якими могли б возз'єднатися. ... На відміну від цього, багато найбільших етнічних конфліктів у Центральній і Східній Європі пов'язані з національними меншинами, які мають поруч історичну батьківщину. Проблема в таких випадках полягає не тільки в тому, що меншини можуть прагнути приєднатися до такої держа-

ви, а й у можливості політичної і навіть військової інтервенції цих сусідніх держав із метою «захисту» інтересів «своїх» людей» [3, 135-136].

Ще один комплекс проблем українського національного та національно-державного будівництва – у які союзи можна вступати, а в які ні? До якої межі можна знижувати поріг державного, іменованого «національним», суверенітету? Як політику десоверенізації узгодити з інтересами не тільки еліт, правлячого класу, а й з інтересами національної спільноти, яка конституційно оголошена сувереном, джерелом державної влади, внаслідок чого нібито володіє монополією правом у прийнятті доленосних рішень? Рішень, які торкнуться і державно-політичної незалежності й етнокультурного самозбереження і розвитку нації, перспектив її майбутніх поколінь. Тут уже актуальним є визначення допустимих меж культурних (ціннісних) запозичень та їх адаптації до національного середовища, а також пошук умов, засобів та шляхів збереження «національної ідентичності» українців. А вона, в умовах глобалізації, зовнішніх цивілізаційних впливів, внутрішніх соціальних, культурних, політичних, ідеологічних та інших чинників, зазнає відчутної трансформації, розмивання, а то і деструкції.

У підсумку можна стверджувати, що, по-перше, ідейним симптомом останніх років стало те, що поняття «національна ідея» (яке здатне бути стрижнем стратегії національного та національно-державного будівництва в сучасній Україні), з одного боку, майже зникає з українського політико-ідеологічного дискурсу, офіційного слововживання. З іншого, воно залишається у політико-філософському сенсі невизначеним. Наявним є хаос дефініцій та тлумачень. А зміст цього концепту не корелюється зі смислами-значеннями базової термінології науки та нормативно-правових актів. Зокрема, з термінами/категоріями «нація», «народ», «етнос», «національність», «демократія», «національний суверенітет», «національні інтереси», «національна політика», «національна державність», «національна безпека»

тощо. Таким чином, якщо й оперувати поняттям «національна ідея» у філософському та політико-ідеологічному дискурсах, то його краще розуміти у тому сенсі-значенні, яке виокремив відомий український науковець В. Лісовий, який зазначив, що «цим висловом позначають важливу для суспільства ідею», «що здатна одержати підтримку більшості громадян» та «сприяє громадянському єднанню» [5, 593].

По-друге, пошуки шляхів розв'язання актуальних проблем нації- та державотворення, що являють собою першочергові завдання демократичного розвитку України на шляху європейської інтеграції (а саме демократизації: політичної системи та культури еліт і населення, структурно-функціональних принципів та приписів інституціоналізації державної та місцевої влади у краї-

ні, ідеологічних орієнтирів, цілей та цінностей діяльності політичних партій та громадянських організацій), не лише не стають елементами «практичної політики» всіх її ключових суб'єктів, але й не виходять на рівень стратегії держави.

По-третє, поза увагою наукових досліджень, концептуальних розвідок суспільствознавців, так само як і інституцій держави, політиків, ЗМІ залишається вкрай актуальна проблема формування громадянського патріотизму, респуліканської самосвідомості, що здатні забезпечити етнокультурну толерантність та загальнонаціональну надетнічну консолідацію всіх культурно, мовно, світоглядно, релігійно, територіально розмежованих груп населення, що утворюють українське суспільство.

Список використаних джерел

1. *Бройи Дж.* Подходы к исследованию национализма / Дж. Бройи // *Нации и национализм*. – М. : Праксис, 2002. – С. 201-235.
2. *Етнократологічний* словник: Енцикл.-довід. слов. / за ред. О. В. Антоноука, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. – К. : МАУП, 2007. – 576 с.
3. *Кимлічка В.* Лібералізм і права меншин / В. Кимлічка; пер. с англ. Р. Ткачук. – Харків : Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – 176 с.
4. *Кононенко П. П.* Національна ідея, нація, націоналізм / П. П. Кононенко. – К. : МФУП; Міленіум, 2006. – 358 с.
5. *Лісовий В.* Що таке національна (українська) ідея / В. Лісовий // *Націоналізм: Антологія*. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 593-624.
6. *Мала* енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
7. *Рымаренко Ю. І.* Національний розвиток України: проблеми і перспективи / Ю. І. Рымаренко. – К. : ЮРІНКОН, 1995. – 272 с.
8. *Етнодержавознавство*. Теоретико-методологічні засади / Ю. І. Рымаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Рымаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2001. – 264 с.
9. *Хабермас Ю.* Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства / Ю. Хабермас // *Нации и национализм*. – М. : Праксис, 2002. – С. 364-380.

References

1. *Breuilly, J.* (2002) Podhody k issledovaniyu natsionalizma [Approaches to Nationalism]. *Natsii i natsionalizm – Nations and Nationalism* (pp. 201–235). Moscow: Praksis [in Russian].
2. *Antonyuk, O. V., Golovaty, M. F., & Shchokin, G. V.* (Eds.). (2007) *Etnokratologichnyi slovnik* [Ethnic Kratology]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
3. *Kimlicka, W.* (2001). *Liberalizm i prava menshin* [A Liberal Approach to Minority rights]. Harkiv: Tsentr Osvitnih Initsiativ [in Ukrainian].
4. *Kononenko, P. P.* (2006). *Natsionalna ideya, natsiya, natsionalizm* [The National Idea, Nation, Nationalism]. Kyiv: MFUP; Milenium [in Ukrainian].
5. *Lisovii, V.* (2000) *Shcho take natsionalna (ukrainska) ideya* [What is the national (Ukrainian) idea]. In *Natsionalizm: Antologiya – Nationalism: Anthology* (pp. 593–624). Kyiv: Smoloskip [in Ukrainian].
6. *Rymarenko, Yu. I.* (Eds.). (1996). *Mala entsiklopediya etnoderzhavoznavstva* [Small Encyclopedia of Ethnic-State Maintenance]. Kyiv: Dovira: Geneza [in Ukrainian].
7. *Rymarenko, Yu. I.* (1995). *Natsionalnii rozvii Ukraini: problemy i perspektyvy* [National Development of Ukraine: Problems and Prospects]. Kyiv: YuRINKOM [in Ukrainian].
8. *Rymarenko, Yu. I., Shklyar, L. E., & Rymarenko, S. Yu.* (2001). *Etnoderzhavoznavstvo. Teoretiko-metodologichni zasady* [Ethnic-State Maintenance: Theoretical and Methodological Foundations]. Kyiv: In-t derzhavi i prava Im. V. M. Koretskogo NAN Ukrainy [in Ukrainian].
9. *Habermas, Jü.* (2002). *Evropeyskoe natsionalnoe gosudarstvo: ego dostizheniya i predelyi. O proshlom i budushchem suvereniteta i grazhdanstva* [The European Nation State: Its Achievements and Its limitations]. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship]. In *Natsii i natsionalizm*. (pp. 364–380). Moscow: Praksis [in Russian].